

Олександр Лук'яненко
*кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри культурології та методики викладання
культурологічних дисциплін Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка
(м. Полтава)*

«ПІД ОХОРОНОЮ СЛАВНОЇ АРМІЇ»: СТУДЕНТИ ПОЛТАВСЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ З ТРЕТЬОГО РЕЙХУ

Проблема переміщених осіб особливо гостро постала у ході воїн ХХ століття. Україна стала державою-донором для насичення трудового голоду воюючої Великої Німеччини. Українці повинні були компенсувати відтік робочої сили до лав Вермахту. Метою даного дослідження є аналіз долі полтавських студентів-остарбайтерів після звільнення з німецького полону. Хронологічні межі статті охоплюють період з зими 1945 (часу перших заміток про звільнення) до 1953 року – дати, коли кількість автобіографічних згадок про трудове минуле в Німеччині у часи війни досягла нуля. Географічні межі публікації первинно пов'язані з європейськими країнами, куди відправлялися завербовані студенти (в основному Австрія, Німеччина та Польща), вторинно – з Полтавщиною та обласним центром як місцем повернення, а також іншими населеними пунктами, де довелося «кочувати» молоді на шляху до Полтави. У межах наших пошуків ми вдаємося до взаємодоповнюючих методів макро- та мікроісторичних студій. Джерельну базу становлять 1028 підшивок під загальною назвою «особова справа студента» Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, які навчалися у закладі з 1943 по 1953 роки.

Автобіографії також ілюструють період життя студентів одразу після звільнення. На тлі цього можемо витворити образи ставлення до нових вимушених колективів. Здебільшого спочатку молоді люди потрапляли у коло військових, а вже потім до фільтраційних таборів. Часто перебування з армією визначалося як приємний час, а саме оточення характеризувалося світлими епітетами. Студентки називали це життям «під опікою радянських офіцерів» [8], «під охороною славної армії» [9]. Зауважимо, що не тільки радянській військовій були удостоєні подібних високих порівнянь. Так, прихід у нетривале перебування у таборі союзницьких військ Уляна Кизименко асоціювала із сонцем, «що освітило наші бліді обличчя» [18].

Знаємо, що після звільнення студенти влаштовувалися на роботу при армії. Дівчата працювали кухарками [9] та доярками на молочних фермах при військових частинах [7]. Непоодинокими було задіяння студенток педагогічного інституту у роботах у фільтраційних таборах. Інколи такого добровільного, як вони зазначали, працевлаштування тривав не менше 2 місяців [22]. Серед занять знаходимо роботу реєстратора при обліковому відділі при таборі №282 репатрійованих і військовополонених громадян СРСР [21], табірному писаря [24] та начальника школи для репатрійованих дітей [12]. Із числа чотирьох юнаків двоє одразу після свого звільнення приєдналися до загонів Червоної армії [5] та залишилися служити в австрійських гарнізонах [20]. Один із полонених хлопців через сильне виснаження

організму у німецькому концентраційному, а потім вже й фільтраційному таборі з 21 травня по 9 червня 1945 р. провів у госпіталі, після чого працював на вантажником у підсобному господарстві військової комендатури [4]. Доля останнього в автобіографії не зазначена [13].

Проходження процедури репатріації студентами полтавського педагогічного інституту знаходить різні оцінки у життєписах молоді. Часто це була лише констатація факту життя у закордонних збірно-пересильних пунктах: «проходила спеціальну комісію в місті Кишеневі органами МВД» [25]. Серед інших локацій були табори у м. Чеські Будейовиці («Будавіца» – *České Budějovice*) [14], м. Ельстерверда (*Elsterwerda* – Німеччина) [10], у фільтраційному таборі №273 в м. Бреслау (*Wrocław*, Польща) [4] та у м. Ополе (*Opole*, хоча студентка називала його «Опель» [6], що було співзвучне з його німецькою назвою *Oppeln*, де проходив маршрут пересилки полонених до СРСР «Гроссейнхайн–Бреслау–Оппельн–Львів» [1]).

Одні називали організацію подібних установ піклуванням влади [8]. Окремі давали опис супровідних офіційних процедур, що підтверджували їхнє возз'єднання з радянським народом: «звільнена союзниками і пройшла перевірочні пункти репатрійованих та отримала паспорт I відділення міліції НКВС у Полтаві» [19]. Треті зауважували факти правильності такого поводження з депортованими, можливо, шукаючи для себе морального виправдання, бо відчували винними у роботі на окупанта: «пройшла комісію і допити при районному НКВД. Ці допити дійсно правильно свідчать про те, як я попала в німецьке рабство [2]». Або ж: «Пройшла фільтраційний пункт в місті Лейпциг 15 липня 1945 року. Навіть є довідка Решетилівської сільської ради виконкому про те, що насильно угнана в Німеччину недобровільно» [17]. Загалом, 10 осіб із 69 написали у своїх біографіях, що проходили процедуру фільтрації (14,5%). Проте, у спогадах інших маємо суттєві відмінності у датах їхнього звільнення з полону та повернення на Батьківщину, що говорить про перебування студентів у подібних закладах.

Точну дату прибуття в Україну, відмінну від дати визволення, вказали 33% депортованих. З них лише Марфа Кабачна назвала виключно рік: «повернулася до Полтави у 1946» [12]. Саме вона була найостаннішою з усіх 69 студентів-остівців, які на той момент уже пройшли репатріацію. Найбільше молодих людей прибули додому у липні 1945 р. (9 осіб) [3]. Удвічі менше приїздило у травні [26] та серпні [15] (по 4 студентів). Двоє знову отримали радянські паспорти у червні [14]. По одному студенту верталось додому упродовж вересня [4], жовтня [16] та грудня 1945 р. [23].

Ми не маємо задокументованих свідчень яскраво негативного ставлення до депортованих осіб у їхніх громадах. Автобіографії про це мовчать, хоча факти «косих поглядів» та осуду (у тому числі й самоосуду) були непоодинокими. Непрямим підтвердженням цього є уже згадувані нами довідки, які молодь доклдала до автобіографій та заяв до вступу до педагогічного вишу Полтави, пояснюючи примусовий характер робіт у Третньому Рейхові [26]. Інше свідчення – це лист матері студентки-остівки Євгенії Тихоступ до інституту, в якому вона просила надіслати виклик доньці на навчання, бо у колгоспі Суміно Волосовського району Ленінградської області дівчині не вірили, що та після депортації була поновлена у рядах майбутніх освітян [11].

Загалом, 22 автобіографічних записів містять лаконічну згадку про факт вивезення, 33 розширюють дані за рахунок точних дат, місць та послідовності подій. А 14 документів містять у собі сліди емоційного сприйняття подій та дають оцінки явищам.

Отже, можемо зробити **проміжні висновки** щодо життя студентів-остарбайтерів у період після полону:

1) молодь намагалася асоціювати перебування у військових частинах союзницьких та радянських військ із найприємнішими часами закордоном;

2) студенти знаходили тимчасову роботу як при військових частинах, так і при фільтраційних таборах та розподільчих пунктах;

3) юнаки після звільнення зазвичай долучалися до збройних сил Радянського Союзу і служили у закордонних гарнізонах;

4) лише 1/6 депортованої молоді зауважила процедуру проживання у фільтраційних таборах, інші не зафіксували тривалого перебування у подібних установах (що часто суперечило датам звільнення та датам повернення в Україну);

5) основна маса вивезених студентів повернулася на Батьківщину з травня по серпень 1945 р.

6) найпізніше повернення позначене 1946 роком без місяця й числа і пов'язане, скоріше за все, із професійною діяльністю репатріантки М. Кабачної, яка забезпечувала організацію навчання депортованих дітей у фільтраційному таборі;

7) автобіографії не містять явних фактів ставлення до репатріантів як до ворожих чи неповноцінних елементів радянського суспільства. Однак, присутні опосередковані спроби самовиправдання за депортацію, наявні документи, що засвідчують факти недовіри до колишніх остарбайтерів зі сторони пересічних громадян.

Список використаних джерел

1. Айсфельд А. Рептариация на чужбину... (рептариация советских немцев 1946-1947 гг.) [Электронный ресурс] / А. Айсфельд. – Электрон. ст. – Режим доступа: http://history.org.ua/JournALL/gpu/gpu_2007_29_2/6.pdf.

2. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (далі – АНПУ). – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1946 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар № 363-397. – Справа. Городніченко Марія Лаврентіївна. – Арк. 3.

3. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1946 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар № 363-397. – Справа. Бірковська Марія Павлівна. – Арк. 2.

4. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар № 602-624. – Справа. Стеценко Грицько Данилович. – Арк. 8

5. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1947 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар № 537-556. – Справа. Додух Михайло Харитонович. – Арк. 3.

6. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1947 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар № 537-556. – Справа. Лучко Ганна Тимофіївна. – Арк. 2.
7. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар № 7. – Справа. Балкова Ніна Карпівна. – Арк. 11.
8. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар № 7. – Справа. Клименко Оксана Панасівна. – Арк. 9.
9. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Природничий факультет. Стаціонар № 2. Справа. – Городницька Марія Прокопівна. – Арк. 8.
10. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Природничий факультет. Стаціонар № 2. – Справа. Залімська Марія Антонівна. – Арк. 2.
11. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Природничий факультет. Стаціонар № 2. – Справа. Тихоступ Євгенія Михайлівна. – Арк. 7.
12. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Стаціонар. Рос. відділ. – Справа. Кабачна Марфа Михайлівна. – Арк. 11.
13. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Стаціонар. Рос. відділ. – Справа. Майоров Олександр Єлисейович. – Арк. 2.
14. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар № 9. – Справа. Савченко Марія Терентіївна. – Арк. 2.
15. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Природничо-географічний факультет. стаціонар № 3. – Справа. Писаренко Марія Семенівна. – Арк. 5.
16. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Природничо-географічний факультет. стаціонар № 3. – Справа. Клименко Віра Костянтинівна. – Арк. 2.
17. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Стаціонар. Мовно-літературний факультет. II курс. Укр. відділ. Група В. Учительський інститут 1947-48 н.р. – Справа. Перекупка Марія Федосіївна. – Арк. 3.
18. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Стаціонар. Мовно-літературний факультет. II курс. Укр. відділ. Група В. Учительський інститут 1947-48 н.р. – Справа. Кизименко Уляна Іванівна. – Арк. 1.
19. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Стаціонар. Фізико-математичний факультет. II курс. Учительський інститут 1947-48 н.р. – Справа. Бровко Лілія Павлівна. – Арк. 2.

20. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Стаціонар. Фізико-математичний факультет. II курс. Учительський інститут 1947-48 н.р. – Справа. Колодяжний Григорій Іванович. – Арк. 2.
21. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1949 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар. – Справа. Гордієвська Катерина Дмитрівна. – Арк. 2.
22. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1949 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар. – Справа. Северин Ольга Макаріївна. – Арк. 2.
23. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1949 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар. – Справа. Стешенко Ганна Григорівна. – Арк. 2.
24. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1949 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр. відділ. Стаціонар. – Справа. Прикіпелова Анастасія Степанівна. – Арк.1.
25. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1949 р. Учительський дворічний інститут. Фізико-математичний відділ. Стаціонар.– Справа. Стовба Марія Петрівна. – Арк. 2.
26. АНПУ. – Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1950 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Фізико-математичний факультет. Стаціонар. – Справа. Гаврик Віра Гаврилівна. – Арк. 2.

Валентина Ляпунова

*доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри
соціальної роботи, соціальної педагогіки та
дошкільної освіти Мелітопольського державного
педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(м. Мелітополь),*

Аліна Землянська

*кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української і зарубіжної літератури
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького
(м. Мелітополь)*

ОСОБЛИВОСТІ ЧУТТЄВОГО СПРИЙНЯТТЯ УРБАНІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Протягом усього життя людину оточує предметно-просторове середовище, а її взаємодія з навколишнім середовищем певною мірою опосередкована простором. Внутрішнє віддзеркалення цієї взаємодії втілене у просторових образах, у яких фіксуються і зберігаються базові категорії культури, що визначають людську діяльність. Людина занурена в оточуючий культурний простір, що й формує її як особистість. Саме просторові уявлення лежать в основі загальної картини світу.